

Dr hab. Rafał Pankowski, profesor Collegium Civitas
Instytut Socjologii im. Edmunda Wnuk-Lipińskiego
Collegium Civitas, Warszawa

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Stamm-Koreckiej
„Portret socjologiczny młodych mieszkańców aglomeracji poznańskiej o
prawicowej autoidentyfikacji. Wymiar odświętny a życie codzienne”
przygotowanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Rafała Drozdowskiego

Problematyka podjęta w rozprawie mgr Agnieszki Stamm-Koreckiej ma znamiona szczególnie aktualnej, społecznie istotnej i wymagającą pilnej uwagi badaczy w obrębie szeroko rozumianych nauk społecznych w naszym kraju. Zjawisko popularności ideologii prawicowych i skrajnie prawicowych w różnych odmianach (konserwatywnych, nacjonalistycznych i innych) wśród młodych mieszkańców Polski w ostatnich latach ma swoje - coraz częściej zauważane - reperkusje polityczne, społeczne i kulturowe na wielu poziomach. Zmierzenie się z tego rodzaju tematyką niewątpliwie stanowi o wrażliwości Autorki na problemy, które mają bezpośrednie odniesienie do obecnej rzeczywistości społecznej.

Niewątpliwym walorem tematu pracy jest też odniesienie do konkretnej, lokalnej społeczności (aglomeracji poznańskiej), co umożliwia analizę wielopoziomową, biorącą pod uwagę zarówno specyficzne, miejscowe aspekty zagadnienia, jak i kwestie ogólniejsze, o charakterze ogólnokrajowym czy też globalnym. W ten sposób jeden z ważnych trendów współczesności mógł zostać opisany z uwzględnieniem lokalnej specyfiki konkretnego miasta (Poznania).

Kolejnym wartym uwagi założeniem zawartym w tytule rozprawy była koncentracja na wymiarze generacyjnym opisywanego zjawiska. Rzecz jasna przyznać należy, że sympatie prawicowe przejawiają się wśród młodych na inną skalę i na inne sposoby niż np. wśród emerytów. Przesądzają o tym czynniki takie jak odmienne doświadczenia pokoleniowe, przekładające się również na orientacje ideologiczne. Choć w samym tytule nie sprecyzowano wieku „młodych mieszkańców” w kategoriach rocznikowych, to robocza definicja pojawia się na stronie 75: „Przyjęta przeze mnie na potrzeby badań definicja operacyjna włącza w ramy przedmiotowych rozważań osoby w wieku od 16 (rozpoczęcie szkoły średniej) – do ok. 30 lat. Przedział ten jest szeroki i obejmuje przedstawicieli pokolenia Y nazywanego millenialsami lub *Net Generation* oraz do pokolenia Z inaczej zwanego post-millenialsami albo Pokoleniem Internetowym”.

W podtytule Autorka wprowadza dodatkowe interesujące kategorie, czyli „wymiar odświętny a życie codzienne”, które zapowiadają analizę z pogranicza socjologii codzienności i studiów nad kulturą z możliwym wykorzystaniem klasycznych narzędzi socjologii Durkheimowskiej oraz perspektywy antropologicznej. Tak zarysowana problematyka rozprawy wydaje się ciekawym i zarazem ambitnym przedsięwzięciem badawczym.

Jednocześnie - już w rozpoczynającym pracę streszczeniu (abstrakcie) - Autorka jeszcze szerzej opisuje zakres tematyczny pracy doktorskiej. Zapowiada na przykład: „Pierwsza [część] poświęcona jest przybliżeniu pojęć - prawicy i lewicy, postpolityki, antypolityki i populizmu. Przybliży również sytuację w Polsce - trajektorię wyborów politycznych w demokratycznej Rzeczypospolitej, ujednoczanie w dziedzinie gospodarki i podkreślanie różnic światopoglądowych oraz pamięć społeczną w temacie realnego socjalizmu”. Zdaniem recenzenta tak szerokie zarysowanie pola tematycznego rozprawy jest zbyteczne, nie dość ostre

i miejscami niezbyt zrozumiałe, np. nie do końca wiadomo, co Autorka miała na myśli, wspominając o „ujednolicaniu w dziedzinie gospodarki”?

Rzeczywiście, praca - zwłaszcza w części pierwszej - ma charakter wielowątkowy, odnosi się do bardzo wielu kwestii, które same w sobie stanowią oddzielne obszary ewentualnych badań, znacznie przekraczających zwyczajowe ramy pojedynczego doktoratu. Sprawia to jednak wrażenie powierzchowności w niektórych partiach tekstu, niewystarczającego pogłębienia wielu z tak nagromadzonych wątków. Dwie pierwsze części pracy Autorka charakteryzuje jako teoretyczne, choć w rzeczywistości mają w dużym stopniu raczej charakter wprowadzenia do wielu wątków, które niekoniecznie zyskały teoretyczne ugruntowanie.

Jednocześnie można odczuwać niedosyt, jeśli chodzi o przedstawienie niektórych kwestii centralnych dla tematu rozprawy, w tym zwłaszcza wspomnianej wyżej specyfiki lokalnej w aglomeracji poznańskiej. Zagadnienie to pojawia się w jednym z podrozdziałów (pt. „Zachód vs wschód, czyli podziały na poziomie lokalnym i poznańska specyfika”), który zajmuje jednak zaledwie 5 stron na tle sporej objętościowo całości pracy liczącej łącznie 263 strony). Jednakże nawet w tym podrozdziale tematyka lokalna aglomeracji poznańskiej nie jest wiodąca - znalazły się tu również dane dotyczące preferencji politycznych (wyborczych) w różnych regionach z całej Polski. Stereotyp dotyczący tożsamości wielkopolskiej (wydawałoby się, że to wątek potencjalnie istotny dla pracy dotyczącej autoidentyfikacji w kontekście lokalnym) pojawia się w przypisie 67 na stronie 71, brzmiącym: „Ponadto jak zauważył Marek Ziółkowski mentalność Wielkopolan związana jest z kultem ciężkiej pracy, przedsiębiorczości i negacją interwencjonizmu gospodarczego oraz postawą prodemokratyczną”. Zdecydowanie żałować należy, że kwestie stereotypu i autostereotypu mieszkańców Poznania nie znalazły omówione w

sposób bardziej rozbudowany - zwłaszcza w zestawieniu z tak ważną dla młodej polskiej prawicy samoidentyfikacją narodową. Można by na przykład zastanowić się, czy silna tożsamość regionalna rywalizuje z tożsamością definiowaną w kategoriach nacjonalistycznych, czy też może - w jakichś okolicznościach - wzmacniać ją?

W tym samym - potencjalnie kluczowym - podrozdziale wymienione i opisane zostały liczne (i bardzo rozmaite) organizacje polityczne i społeczne działające na terenie Poznania, ale można odnieść wrażenie, że zbyt mało miejsca poświęcono tu organizacjom prawicowym, należącym wszak do głównych zbiorowych bohaterów pracy. Na przykład dwie istotne organizacje skrajnej prawicy, Obóz Narodowo-Radykalny i Wielkopolscy Patrioci, zostały dość pobieżnie opisane w poświęconych im (łącznie) zaledwie dwóch zdaniach. Czytelnik de facto stosunkowo niewiele dowiaduje się więc o tożsamości ideologicznej oraz metodach działania prawicowych organizacji młodzieżowych działających w Poznaniu.

W tym miejscu zasygnalizujemy, że w pracy pojawiają się niekiedy usterki stylistyczne i redakcyjne, utrudniające czytelnikowi odbiór tekstu. Na przykład należy domniemywać, że zabrakło zakończenia w zdaniu: „Spośród organizacji nacjonalistycznych wymienić można Młodzież Wszechpolską, grupę zrzeszającą członków i sympatyków” (str. 73).

Innym mankamentem z punktu widzenia czytelnika może być brak czytelniejszej, jednolitej numeracji rozdziałów (i podrozdziałów) w podzielonej na części dysertacji (mamy więc w pracy cztery rozdziały z numerem 1, po jednym w każdej z czterech części, do tego dochodzą podrozdziały pozbawione numeracji, co utrudnia nieco lekturę).

Wydaje się, że w ramach rozbudowanych rozważań dotyczących różnych aspektów deklaracji politycznych młodych ludzi, Autorka szczególnie istotne kwestie poruszyła w rozdziale 3 części drugiej, zatytułowanym „Zróżnicowanie ze względu na płeć – prawicowy radykalizm”. Istotnie, fenomen olbrzymiej przepaści w poziomie poparcia dla radykalnej prawicy pomiędzy młodymi kobietami i mężczyznami stanowi jeden z podstawowych, ważnych faktów znaczących dla opisu owej problematyki na gruncie polskim w ostatnich latach. Wcześniejsze opracowania często pomijały lub niedostatecznie uwzględniały aspekty „genderowe” skrajnej prawicy (dotyczy to też tekstów autorstwa niżej podpisanego), dlatego z uznaniem należy odnotować ich obecność w recenzowanej rozprawie.

Autorka stwierdza w tym kontekście m.in.: „Zwraca uwagę fakt, iż młodzi mężczyźni są częściej niż młode kobiety skłonni do sympatyzowania z partiami radykalnymi, które odwołują się do tradycji (...). Przywoływane różnice interpretowane są poprzez tezę o >dwutorowej socjalizacji<, która nawiązuje do różnic w zrozumieniu, akceptacji i adaptacji do zmian w życiu społecznym, w szczególności do tych które dotyczą obyczajowości, ról społecznych czy życia rodzinnego oraz relacji pomiędzy przedstawicielami różnych płci. (...) Wzajemne oczekiwania kobiet i mężczyzn wydają się, zgodnie z tą koncepcją, nie przystawać do siebie, co prowadzi do napięć. Dodatkowo współczesne realia nie pozwalają na pełną i satysfakcjonującą realizację tradycyjnego modelu roli męskiej”. Powyższe zdania (na str. 87-88) można uznać za szczególnie przenikliwe i wartościowe w kontekście zrozumienia społecznego tła wzrostu sympatii prawicowych (w tym także skrajnie prawicowych) wśród młodych mężczyzn we współczesnej Polsce.

W rozdziale zatytułowanym „Problemy badawcze i podejście teoretyczno-metodologiczne” odnoszącym się do części poświęconej badaniom

empirycznym zrealizowanym przez Autorkę przedstawione zostały kluczowe pytania badawcze. Wśród nich Autorka pisze m.in.: „Kolejnym problemem, który budził moje zainteresowanie było określenie czy, i w jaki sposób, warstwa deklarowanych poglądów znajduje odniesienie w życiu codziennym” (str. 96). Zagadnienie to wydaje się rzeczywiście istotne dla diagnozy współczesnej prawicowości w Polsce - także dla oceny trwałości tego, co Autorka nazywa „prawicowym zwrotem” (interesującą próbę takiej prognozy Autorka podejmuje w ostatniej części pracy zatytułowanej „Prognozy na przyszłość...”)

Druga połowa pracy poświęcona jest prezentacji badań własnych Autorki, wywiadów jakościowych przeprowadzonych z 29 młodymi ludźmi o prawicowej autoidentyfikacji, mieszkającymi na terenie aglomeracji poznańskiej. W tych partiach pracy podziw budzi staranne ugruntowanie teoretyczno-metodologiczne przeprowadzonych wywiadów poparte licznymi odwołaniami do literatury metodologicznej. Za Steinarem Kvale Autorka podkreśla, że z pomocą wywiadów jakościowych „poznajemy i opisujemy słowami >świat życia< rozmówcy, ich celem jest więc nie tylko ustalenie faktów, ale również znaczenia” (str. 97). Również za Kvale, Autorka podkreśla ambicję zachowania postawy „badawczej naiwności”, która „może być przeciwstawiona dogmatycznemu podążaniu za wcześniej wytyczonymi założeniami i schematami interpretacji” (ibidem).

Autorka przekonująco uzasadnia wykorzystanie w pracy dwóch kategorii pomagających w zrozumieniu opowieści badanych: są to „kotwice tożsamościowe oraz (...) motywy przewodnie narracji” (str. 10), przy czym motywy przewodnie definiowane są, za M. Krajewskim, jako „dominujące środki poznawczego doświadczenia rzeczywistości, które określają jednostkowe i społeczne strategie adaptacyjne” (str. 96).

Należy też docenić szczegółowe opracowanie tematyczne zebranego materiału empirycznego. Przeprowadzenie i opracowanie 29 pogłębionych, rozbudowanych wywiadów o charakterze autobiograficznym i/lub światopoglądowym jest niełatwym zadaniem dla jednego badacza/badaczki (zwłaszcza przy tak specyficznej tematyce i badanej grupie w sytuacji, gdy ze strony badanych konieczna jest „gotowość do udziału w projekcie badawczym zakładającym kilkumiesięczny okres zaangażowania”, str. 112). Autor tej recenzji wie z bezpośredniego doświadczenia, że może to być zadanie dla całego zespołu badawczego. Każdy z respondentów brał udział w dwóch wywiadach, a więc de facto liczba przeprowadzonych 29 wywiadów wzrasta do 48, do czego dodać należy wielokrotną komunikację dodatkową z badanymi. Tym bardziej docenić należy ogrom pracy włożonej w tę część dysertacji, której lektura zawiera szereg fascynujących obserwacji oraz szczegółowy opis kolejnych etapów procesu badawczego.

Wśród zagadnień interesujących Autorkę w trakcie przeprowadzania i opisywania wywiadów wyróżnić można jedną kwestię, ogniskującą uwagę wielu autorów współczesnych prac na temat radykalizmu prawicowego na świecie, zwłaszcza w Niemczech: „czy można mówić o występowaniu >prawicowego stylu życia<” (str. 107). Wątki z tym związane obejmują m.in. preferencje muzyczne (muzyka bywa skutecznym nośnikiem idei radykalnie prawicowych) czy kibicowanie klubom sportowym (subkultura kibiców piłkarskich w Polsce, także w Poznaniu, jest przestrzenią silnie zinfiltrowaną przez skrajnie prawicową symbolikę).

Interesująca wydaje się uwaga Autorki (w kontekście akceptacji nielegalnych używek i prawa do posiadania broni przez respondentów), iż: „W (...) wynikach wyraźnie zaznacza się zjawisko indywidualizacji – młodzi wychowani zostali w neoliberalnym duchu mówiącym o tym, że każdy jest kowalem własnego losu,

sukces i bezpieczeństwo jego i najbliższych zależy od niego samego. (...) Tego rodzaju wizja państwa była akceptowana i postulowana przez część badanych, szczególnie tych, którzy identyfikowali się ze środowiskami >wolnościowymi<, jednak dla niektórych podejście indywidualistyczne jest wyuczoną strategią funkcjonowania w zastanych warunkach” (str. 174). Okazuje się zatem, że środowiska wielokrotnie deklarujące swoją „antysystemowość” i odrzucenie liberalnego etosu III RP, mogą być pod pewnymi względami uznane za produkt systemu, który pozornie kontestują.

Podsumowując, jakkolwiek pierwsza część pracy, mająca charakter wprowadzenia do wielowątkowej tematyki budzi pewien niedosyt, zarazem jednak możemy ponownie podkreślić wysoki poziom drugiej partii pracy - przedstawiającej założenia, proces badawczy i rezultaty badań empirycznych. Recenzowana rozprawa doktorska spełnia zatem wymagania i warunki określone w ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki. Wnioskuje więc o dopuszczenie Pani mgr Agnieszki Stamm-Koreckiej do kolejnych etapów procedury doktorskiej.

/Rafał Pankowski/

Warszawa, 28.09.2023